

Til forskere, forskningsinstitusjoner,
og andre forskningsaktører

Vår ref.:

Deres ref.:

Dato: 21.09.2020

Høring *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora*

Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH) ønsker innspill til revidert versjon av våre forskningsetiske retningslinjer.

NESH ble opprettet i 1990 som én av tre nasjonale komiteer, etter initiativ fra Stortinget og regjeringen. Komiteen er uavhengig og består i dag av tretten medlemmer; to lekrepresentanter og elleve fagpersoner med ulik faglig bakgrunn. En viktig del av arbeidet til NESH er å utvikle forskningsetiske retningslinjer på feltet. Den første versjonen av retningslinjene ble vedtatt i 1993. Retningslinjene ble revidert i 1999, 2006 og 2016.

I utkast til den femte utgaven av retningslinjene har komiteen gjort større endringer, og hele teksten er gjennomarbeidet og omskrevet. Retningslinjene er skrevet med utgangspunkt i at de skal være relevante og forståelige for hele forskningsfeltet, inkludert studenter. Hensikten med retningslinjene er at de skal være et godt arbeidsverktøy og gi veiledning i forskerhverdagen.

Bakgrunnen for revideringen er blant annet endringer i regler og rammeverk med både ny forskningsetikklov i 2017 og ny personopplysningslov med forskrift i 2018. NESH har de siste årene også hatt flere saker med nye forskningsetiske problemstillinger, som ikke har vært godt nok dekket i retningslinjene. I revideringen er det særlig lagt vekt på å klargjøre ansvarsforholdet mellom forskere, forskningsinstitusjoner, forskningsfinansiører og oppdragsgivere.

NESH ønsker høringsinnspill fra institusjoner, fagmiljøer og enkeltforskere. Det er viktig at institusjonene sikrer en bred forankring i relevante fagmiljøer internt, slik at forskningsnære erfaringer kommer med.

NESH ønsker innspill på samtlige retningslinjer, men inviterer spesielt til innspill på følgende nye deler og punkter:

- Tittelen er forkortet fra «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi» til bare «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora». Det er en samlebetegnelse og medfører ingen realitetsendring i virkeområdet til NESH.
- Utgangspunktet for forskningsetikken er samlet i en ny innledning om *Grunnleggende forskningsetiske prinsipper*, som gir en oversikt over forskningens normer og verdier, samt hvem som har ansvaret for forskningsetikken og hvem forskningen og forskere har forpliktelser overfor.
- Formålet med NESHs retningslinjer er å fremheve forskningsetikken som grunnlag for etisk forsvarlig forskning. I den nye utgaven er derfor skillet mellom juss og etikk presisert. Juridiske spørsmål knyttet til personvern og vitenskapelig uredelighet flyttes bak i et appendiks.
- *Del A) Forskerfelleskapet* (tidligere Del D) er flyttet frem for å fremheve de vitenskapsinterne normene. I denne delen omtales blant annet atferd som er uforenelig med god vitenskapelig praksis som plagiat. Her er også to nye retningslinjer om 7) Fabrikkering og forfalskning og 8) Fordreining og forvrengning. Del A) inneholder også nye retningslinjer om 4) Vitenskapelig publisering, 12) Internasjonalt samarbeid og 13) Risiko og sikkerhet.
- *Del B) Forskningsdeltakerne* er omskrevet for å fremheve det etiske samtykket til deltakelse i forskning og hva dette innebærer. Det er lagt vekt på at etisk samtykke er noe annet enn det

juridiske samtykket ved behandling av personopplysninger. Her er det også et nytt punkt om 29) Fremtidige generasjoner.

- *Del C) Grupper og institusjoner* er ikke vesentlig forandret, men rekkefølgen er endret ved at ansvaret til 33) Offentlig forvaltning og 34) Private bedrifter og organisasjoner er flyttet til slutt. Retningslinje 32) Kulturhistoriske kilder er utvidet fra primært å omfatte menneskelige levninger til også å omfatte andre typer materiale. Nasjonalt utvalg for forskning på menneskelige levninger (Skjelettutvalget) har utarbeidet egne veiledere for forskning og forvaltning på dette området.
- *Del D) Organisering og finansiering* var tidligere avgrenset til oppdragsforskning, men er nå utvidet til å dekke mer overordnede spørsmål om styring og uavhengighet i 39) Samarbeidsprosjekter og 40) Brukermedvirkning. Her er det også nytt punkt om 44) Publiseringsetikk. I denne delen er forskningsinstitusjonenes ansvar for forskningsetikk i større grad vektlagt og presisert enn i tidligere utgaver.
- *Del E) Forskningsformidling* er gjennomarbeidet, men ikke vesentlig forandret.

De nye retningslinjene vil også inneholde et nytt appendiks med supplerende administrativ informasjon om NESH og De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK), Forskningsetikkloven og Personopplysningsloven, grenseflater mot andre relevante aktører i Norge som Personvernombudet og Regionale komiteer for medisinsk og helsefaglig forskning (REK), samt andre tverrfaglige og internasjonale ressurser innen forskningsetikk og forskningsintegritet.

NESH ber om at innspill struktureres i tråd med disposisjonen i retningslinjene, gjerne med konkrete forslag til endringer. Det er ønskelig at tittelfeltet i dokumentet starter med «Innspill til NESH fra» slik at det tydelig fremgår hvem høringen er fra – for eksempel «Innspill til NESH fra Høgskolen på landet».

Høringssvar er offentlige og vil bli publisert på våre nettsider.

Innspill sendes per e-post med vedlegg i PDF (maks 10 MB) til info@forskningsetikk.no

For spørsmål, kontakt Vidar Enebakk, sekretariatsleder i NESH:

vidar.enebakk@forskningsetikk.no, 23318302

Høringsfrist: 1. desember 2020

Med vennlig hilsen

Elisabeth Staksrud

Leder, NESH

Vidar Enebakk

Sekretariatsleder, NESH

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora

Høringsnotat 21.09.2020

Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH)

GRUNNLEGGENDE FORSKNINGSETISKE PRINSIPPER.....	4
Forskningens normer og verdier	4
Ansvaret for forskningsetikken.....	5
Avgrensning og virkeområde.....	6
Forskningsetiske forpliktelser.....	8
A) FORSKERFELLESSKAPET	10
1. God henvisningsskikk	10
2. Kollegiale forhold	10
3. Medforfatterskap	11
4. Vitenskapelig publisering.....	12
5. Habilitet.....	13
6. Plagiat.....	13
7. Fabrikking og forfalskning.....	14
8. Fordreining og forvrengning	14
9. Deling av forskningsdata.....	14
10. Veilederforholdet	15
11. Prosjektleders ansvar	16
12. Internasjonalt samarbeid	16
13. Risiko og sikkerhet.....	16
B) FORSKNINGSDELTAERE	18
14. Samtykke til å delta i forskning.....	18
15. Redusert samtykkekompetanse	20
16. Beskyttelse av barn.....	20
17. Unntak fra krav om samtykke	22
18. Klarhet om roller og ansvar.....	23
19. Konfidensialitet og taushetsplikt.....	23
20. Anonymisering	24
21. Meldeplikt	25
22. Privatliv og familieliv.....	26
23. Lagring av forskningsmateriale.....	26
24. Tilbakeføring av resultater	27

25.	Direkte og indirekte berørte	27
26.	Andres verdier og handlingsmotiver	28
27.	Risiko for skade og belastning	28
28.	Menneskers ettermæle	29
29.	Fremtidige generasjoner	29
C)	GRUPPER OG INSTITUSJONER.....	30
30.	Svakstilte og sårbare grupper	30
31.	Kulturelle og sosiale grupper	30
32.	Kulturhistoriske kilder.....	31
33.	Offentlig forvaltning	32
34.	Private bedrifter og organisasjoner	32
D)	ORGANISERING OG FINANSIERING.....	34
35.	Uavhengighet i undervisning	34
36.	Uavhengighet i forskning	34
37.	Styring av forskning	35
38.	Oppdragsgivere og finansierer	35
39.	Samarbeidsprosjekter	36
40.	Brukermedvirkning	37
41.	Åpenhet om finansiering og interesser	37
42.	Bruk av forskningsresultater	38
43.	Rett til offentliggjøring.....	38
44.	Publiseringsetikk	38
E)	FORSKNINGSFORMIDLING	40
45.	Formidling som samfunnsansvar	40
46.	Formidling og institusjonenes ansvar.....	40
47.	Formidling og etterrettelighet.....	41
48.	Formidling og saklighet	41
49.	Deltakelse i tverrfaglig dialog.....	42
50.	Deltakelse i samfunnsdebatten	42

GRUNNLEGGENDE FORSKNINGSETISKE PRINSIPPER

Forskningens normer og verdier

Forskning er en kollektiv og systematisk søken etter ny og bedre innsikt ved bruk av ulike vitenskapelige metoder. Forskningsetikk bygger på et mangfold av verdier, normer og institusjonelle ordninger som bidrar til å konstituere og regulere vitenskapelig virksomhet. Forskningsetiske retningslinjer er en kodifisering av forskerfellesskapets normer og verdier.¹ Formålet med retningslinjene er å fremme etisk forsvarlig forskning.

Forskningsetikken bygger på både interne og eksterne normer. De interne normene er definerende for god vitenskapelig praksis i snever forstand, mens de eksterne normene skal sikre god forskningspraksis i en bredere forstand.

Den grunnleggende interne normen i all vitenskapelig virksomhet er *sannhetsforpliktelse*. Det betyr at forskere skal være ærlige og sannferdige, og dette er den viktigste forutsetningen for forskningens troverdighet. Vitenskapelig virksomhet er også regulert internt av institusjonelle normer (kjent som «vitenskapens ethos»), som legger til grunn at forskning skal være *åpen, uavhengig, sannferdig og kritisk*.² Disse normene skal sikre forskningens integritet når den blir utsatt for eksternt press og intern kamp om ressurser og posisjoner. Forskningsetikken omfatter også interne metodologiske normer, blant annet *saklighet, klarhet, etterrettelighet og etterprøvbarehet*. Disse normene handler om at vitenskapelige metoder må følges på en forsvarlig måte.

Alle de vitenskapsinterne normene skal regulere forholdet mellom forskere og sikre forskningens kvalitet. For å beskytte de interne normene har både forskere og forskningsinstitusjoner en lovfestet *akademisk frihet*. Dette prinsippet er et grunnlag for forskningens selvregulering og en forutsetning for at samfunnet kan ha tillit til forskning. Forskernes individuelle *ytringsfrihet* må også ivaretas ved forskningsinstitusjonene, og forskere har, som alle andre, rett til å uttale seg om hva de vil. Samtidig må både akademisk frihet og ytringsfrihet ses i sammenheng med en annen viktig norm, nemlig *etisk mot* – forskningens normer og verdier har liten verdi i praksis dersom de ikke blir forsvart når de settes under press.

Forskningsetikken tar også utgangspunkt i eksterne og mer allmenne normer, avledet av

¹ Knut Erik Tranøy (1986). *Vitenskapen – samfunnsmakt og livsform*. For mer om NESH og prosessen bak retningslinjene, se appendiks til slutt i dette dokumentet.

² «Vitenskapens ethos» ble formulert av Robert K. Merton i 1942 som et forsvar for vitenskap og demokrati, med utgangspunkt i de såkalte CUDOS-normene: *Communism, Universalism, Disinterestedness og Organized Scepticism*. Jf. Tranøy 1986, s. 73.

samfunnets krav og forventninger til forskningen i bred forstand. Den grunnleggende verdien her er *menneskeverdet* – forskning som krenker menneskeverdet er ikke etisk forsvarlig, og dermed heller ikke god. I forskning er menneskeverdet ivaretatt av tre prinsipper som skal sikre deltakernes personvern, sikkerhet og velferd: *respekt* for likeverd, frihet og selvbestemmelse, *beskyttelse* mot risiko for skade og urimelig belastning og *rettferdighet* i prosedyrer og fordeling av goder og byrder.³ Disse prinsippene skal sikre at forskningen er god og etisk forsvarlig.

Forskningen har også et bredere samfunnsansvar i samspillet mellom vitenskap og samfunn. Forskere må være åpne om *risiko*, svakheter og usikkerhet, og de må unngå at forskningen er til skade for mennesker, samfunn, natur og klima. Forskning skal være *relevant* for ulike aktører i samfunnet, men uten at det går på bekostning av kvalitet og forsvarlighet. Og et velfungerende, kunnskapsbasert og demokratisk samfunn er avhengig av forskning som kilde til pålitelig kunnskap. Derfor er *forskningsformidling* en viktig del av forskningens samfunnsansvar.

Ansvaret for forskningsetikken

Ansvaret for å ivareta forskningsetikken er fordelt på flere parter. Forskere og forskningsinstitusjoner har et særskilt ansvar, men også studenter, stipendiater og andre forskningsaktører skal ha kjennskap til forskningsetikk. Samlet skal det forskningsetiske systemet sikre at «all forskning i offentlig og privat regi skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer».⁴

Forskere skal opptre ansvarlig og sikre at forskningen er etisk forsvarlig. De har en lovfestet aktsomhetsplikt som skal «sikre at all forskning skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer.»⁵ Det stilles høye krav til dokumentasjon, argumentasjon og begrunnelse av resultater og konklusjoner. Anerkjennelse av bidrag fra andre forskere er sentralt i forskerfellesskapet – vilje til å revidere egne synspunkter i lys av velfundert kritikk, er viktig for samfunnets tillit til forskere. Forskere har ansvar i et bredt spekter av roller og sammenhenger ut over selve forskningen. Forskningsetikken er å betrakte som en profesjonsetikk for forskere i møte med eksterne aktører. *Forskningsetikken gjelder i alle sammenhenger hvor forskere opptrer som forsker.*

³ Jf. De forente nasjoner (FN), *Verdenserklæringen om menneskerettigheter*; De tre forskningsetiske prinsippene ble formulert i den såkalte Belmont-rapporten (1979).

⁴ Forskningsetikkloven, § 1.

⁵ Forskningsetikkloven, § 4.

Forskningsinstitusjonene skal fremme forskningsetikk ved å «sikre at forskningen ved institusjonen skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer». ⁶ Dette ansvaret omfatter blant annet opplæring av kandidater og ansatte, samt å påse at alle som utfører eller deltar i forskning har kjennskap til forskningsetikk. Institusjonene skal ha etablerte rutiner og retningslinjer for behandling av *alle* typer forskningsetiske saker. Institusjonen skal også forebygge vitenskapelig uredelighet og plikter å ha et redelighetsutvalg. Slike utvalg skal behandle saker om mulige *brudd* på anerkjente forskningsetiske normer (jf. appendiks). ⁷ Institusjonene må sikre at det forskningsetiske ansvaret er ivaretatt, og at fordelingen av ulike oppgaver er tydelig.

I tillegg finnes det en rekke andre *forskningsaktører* knyttet til organisering og finansiering av forskning, for eksempel oppdragsgivere eller samarbeidspartnere i offentlig eller privat sektor. Disse aktørene har også ansvar for å ivareta forskningsetikken. Ulike former for oppdragsforskning, samarbeidsprosjekter og brukermedvirkning kan bidra til uklare rollefordeling og uklare ansvarsforhold, og det må derfor være åpenhet om forholdet mellom oppdragsgivere, forskningsinstitusjoner og forskere. Det må ikke legges føringer på hvilke resultater forskningen skal lede til, og forskere kan ikke tvinges til å holde tilbake uønskede resultater og konklusjoner. Balansen mellom uavhengighet og styring må være etisk forsvarlig, noe som forutsetter ordninger som sikrer forskningens reelle uavhengighet – både at institusjonene er uavhengige og at forskerne er uavhengige innenfor institusjonene.

Samtidig har forskere alltid et *medansvar* for forskningsetikken, også når de utfører oppdrag eller deltar i samarbeid med eksterne partnere. Dersom et prosjekt, eller deler av et prosjekt, ikke er etisk forsvarlig, skal forskere ikke delta. Rollen som uavhengig forsker kan komme i konflikt med andre roller forskere kan ha, for eksempel rådgiver eller konsulent. Dersom forskere blander ulike roller i ett og samme prosjekt, kan det svekke både forskerens og forskningens troverdighet. I noen situasjoner kan konflikten mellom de ulike rollene være så sterk at de ikke kan kombineres.

Avgrensning og virkeområde

Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora er utviklet av forskere, i samspill med forskere, som et hjelpemiddel for forskere. Retningslinjene er utviklet over tid og er basert på innspill og erfaringer i møte med stadig nye utfordringer. De er forankret i

⁶ Forskningsetikkloven, § 5.

⁷ Forskningsetikkloven, § 6.

forskningens selvregulering og utgjør en kodifisering av forskerfellesskapets egne normer og verdier. Retningslinjene redegjør for ulike forskningsetiske forpliktelser og utdyper hvem forskere har ansvar overfor. Forskningsetikken omfatter alle mennesker, også indirekte berørte, avdøde personer og kommende generasjoner.

Retningslinjene er utviklet for samfunnsvitenskapelig og humanistisk forskning i bred forstand, og virkeområdet omfatter fagområder som juss, teologi og utdanningsvitenskap, samt de delene av psykologi som ikke faller inn under naturvitenskap eller medisin. Andre fagområder må gjerne benytte disse retningslinjene, spesielt i tverrfaglige prosjekter, men som regel finnes det egne retningslinjer og lovverk som er tilpasset deres eget fagområde. Retningslinjene kan også anvendes i kunstnerisk utviklingsarbeid og museal praksis.

Retningslinjene gjelder for all forskning i offentlig eller privat regi. Det kan være glidende overganger mellom forskning og andre former for kunnskapsproduksjon, som kan ha andre formål, grader av frihet, systemer for kvalitetssikring og rutiner for publisering. Derfor er det vesentlig å presisere hva som er forskning og hva som er andre aktiviteter. Dersom analyser, utredninger og evalueringer er forskningsbaserte, må de også følge forskningsetiske normer om åpenhet, uavhengighet og etterrettelighet. Tilsvarende må formidling og sakprosa følge forskningsetiske normer dersom det dreier seg om forskningsbaserte ytringer og publikasjoner. Forskere og forskningsinstitusjoner må derfor kommunisere tydelig hva som er forskning og hva som er andre aktiviteter: All forskning må skje i tråd med anerkjente forskningsetiske normer, ellers er det ikke god forskning i etisk forstand.

Retningslinjene er rådgivende og veiledende, og de skal bidra til å utvikle forskningsetisk skjønn og refleksjon, avklare etiske dilemmaer, fremme ansvarlig forskning og forebygge uredelighet. I forskningsprosjekter bør retningslinjene ligge til grunn i hele prosessen, fra planlegging og gjennomføring til publisering og formidling. De er også relevante i forskningsrelaterte aktiviteter som undervisning, forskningsformidling og institusjonsforvaltning. Retningslinjene gjelder også for stipendiater og studenter på alle nivå. Alle forsknings- og utdanningsinstitusjoner må derfor ha egne rutiner for opplæring, veiledning, administrasjon og styring som sikrer at forskningen skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer og retningslinjer.

Forskningsetiske vurderinger må være velbegrunnet og vise til anerkjente normer slik de er nedfelt i retningslinjene. Forskere må ofte vurdere ulike hensyn opp mot hverandre, og de må eksplisitt gjøre rede for og begrunne sine valg og prioriteringer. Noen ganger er det tett forbindelse mellom ulike normer, for eksempel er etterrettelighet en forutsetning for etterprøvbarehet. I andre tilfeller kan ulike deler av retningslinjene stå i et motsetningsforhold,

for eksempel ved avveining mellom samfunnsnytte og belastningen forskning kan påføre deltakere. Forskning kan også føre til at det oppstår spørsmål som retningslinjene ikke tar høyde for. Da påligger det forskerne et spesielt ansvar for å avklare etiske dilemmaer og utvise godt skjønn.

Forskningsetiske forpliktelser

Retningslinjene har fem deler (A–E) som angir ulike forskningsetiske forpliktelser, og som utdyper hvem forskere har ansvar overfor.

- A) Forskerfellesskapet:** Forskere er kollegialt forpliktet overfor hverandre internt i forskerfellesskapet. De skal behandle hverandre med respekt og anerkjenne hverandres bidrag i prosjekter og publikasjoner. Forskere har også et kollektivt ansvar for å formidle forskningens verdier og normer til studenter og stipendiater, samt til resten av samfunnet.
- B) Forskningsdeltakerne:** Forskere har ansvar overfor alle mennesker som deltar i forskning direkte eller indirekte. De skal respektere menneskeverdet og sikre deltakernes grunnleggende likeverd, frihet og selvbestemmelse. Informert samtykke til å delta i forskning er et forskningsetisk hovedprinsipp, selv om det også finnes unntak.
- C) Grupper og institusjoner:** Utsatte og svakstilte grupper kan ha særskilt behov for beskyttelse, og det kan være nødvendig å ta spesielle hensyn når man forsker på tvers av kulturer eller på kulturminner. Hvilket ansvar som påligger offentlig virksomhet og private organisasjoner som deltar i forskning, faller også inn under denne delen.
- D) Organisering og finansiering:** Forskere har forpliktelser overfor oppdragsgivere og samarbeidspartnere. På samme måte har oppdragsgivere og samarbeidspartnere forpliktelser overfor forskere. Forskningsetikken vektlegger hvordan man kan balansere åpenhet og uavhengighet mot nytte og samfunnsrelevans. Et viktig virkemiddel for å få til dette er ulike kontrakter, som regulerer forskning og ulike interesser.
- E) Forskningsformidling:** Forskere har ansvar for å formidle vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger fra egen og andres forskning, til mennesker utenfor feltet. Forskningsformidling omfatter også dialog på tvers av fagområder, til ulike aktører i samfunnet, samt forskeres deltakelse i samfunnsdebatten.

Til slutt i dokumentet finnes annen informasjon, blant annet om De nasjonale forskningsetiske komiteene (FEK) og andre relevante institusjoner. Her omtales også andre ressurser som kan være til nytte i arbeidet med *redelighet* og *integritet*.

A) FORSKERFELLESSKAPET

1. God henvisningsskikk

Alle forskere skal følge god henvisningsskikk. Det er en forutsetning for etterprøvbarehet og et grunnlag for videre forskning.

God henvisningsskikk forenkler etterprøving av påstander og argumentasjon. Forskere og studenter er forpliktet til å gi nøyaktige henvisninger til den litteraturen de bruker, enten det er primær- eller sekundærlitteratur. Også ved gjenbruk av tekst fra egne publikasjoner (såkalt «duplisering», mer misvisende omtalt som «selvplagiering»), skal det gjøres uttrykkelig rede for dette i teksten. Når forskere og studenter henter informasjon fra kilder utenfor forskningen, som offentlige dokumenter eller ulike nettressurser, skal nøyaktige henvisninger gjøre det mulig å spore informasjonen tilbake til kilden. Henvisninger bør vanligvis referere til bestemte sider på en slik måte at sitater og argumentasjon kan kontrolleres og leses i sin opprinnelige sammenheng. Ved henvisning til kilder på internett skal dato for innhenting av informasjon oppgis.

Forskningsinstitusjonene har ansvar for å etablere og formidle regler for god henvisningsskikk, skape forståelse for normer for dette, sørge for at reglene følges, samt at det reageres på brudd. Forskere må utøve sin virksomhet med integritet og omgås sitt kildemateriale med åpenhet og redelighet. Både forelesere og veiledere har et særlig ansvar for å følge opp studentene slik at de lærer å praktisere god henvisningsskikk.

2. Kollegiale forhold

Forskere skal bidra til å bygge faglige fellesskap preget av åpenhet, saklighet og kritikk.

Gode forskningsmiljøer er preget av forskere som leser hverandres arbeid og gir hverandre konstruktiv kritikk. Forskere skal ikke holde tilbake vesentlig kritikk eller unngå å få problemstillinger allsidig belyst. Relevante miljøer kan også omfatte en bredere offentlighet utenfor spesialistmiljøet. Åpen diskusjon og kritikk er i tråd med den grunnleggende vitenskapelige normen om organisert skepsis.

Forskningsinstitusjonene skal tilrettelegge for et miljø som fremmer god og åpen forskning. Forskerfellesskapet må opprettholde en fruktbar diskusjonskultur og en produktiv forvaltning av faglig uenighet også i offentligheten. Forskere må ikke kneble kritikk ved å vise

til lojalitetsforpliktelser, krav om lydighet eller økonomiske hensyn. Miljøene må opprettholde høy vitenskapelig og forskningsetisk standard og oppmuntre til saklig debatt om forskjellige anvendelsesområder og begrensninger for ulike metoder og analysemåter. Forskere skal holde saklighetsnormer i hevd, som for eksempel kravet om å unngå tendensiøse gjengivelser av andres synspunkter. Gjennom gjensidig orientering og konstruktiv kritikk må forskerne sørge for at forskningen i miljøet blir best mulig.

De fleste fag er preget av konkurrerende skoleretninger og uenighet om vitenskapsteoretiske grunnlagsspørsmål. De som er ansvarlige for faglig bedømmelse av andres arbeid, må være villige til å ta opp til seriøs vurdering argumenter og tenkemåter som er anerkjent i andre forskningstradisjoner enn deres egne. Faglige bedømmelser skal være preget av faglig grundighet, saklighet og åpenhet.

3. Medforfatterskap

Forskere skal følge god publiseringspraksis, respektere andres bidrag og følge anerkjente standarder for medforfatterskap og samarbeid.

I forbindelse med publisering kan det oppstå uklarhet og uenighet knyttet til medforfatterskap. Forskere kan også oppleve at sterk konkurranse og krav om å øke publiseringsmengden bidrar til å sette forskningsetiske normer under press. Derfor må spørsmål om medforfatterskap avklares så tidlig mulig.

Rettmessig forfatterskap kan defineres ved hjelp av fire kriterier, og alle må være innfridd slik det framgår av de såkalte Vancouver-anbefalingene. En medforfatter skal ha:

1. gitt vesentlige bidrag til idé eller utforming av prosjektet, datainnsamling, analyse eller fortolkning av data (ett av punktene holder); *og*
2. deltatt i utarbeiding av selve manuskriptet eller kritisk revisjon av dets intellektuelle innhold; *og*
3. godkjent artikkelrevisjonen som skal publiseres; *og*
4. samtykket til å kunne bli stilt ansvarlig for alle deler av arbeidet, for å sikre at spørsmål knyttet til nøyaktighet og integritet blir undersøkt og løst på en hensiktsmessig måte.⁸

⁸ De såkalte Vancouver-anbefalingene er utarbeidet av [International Committee of Medical Journal Editors](#) (ICMJE). Oversatt til norsk av [Tidsskrift for Den norske legeforening](#).

Bare de som faktisk har deltatt i utarbeiding av selve manuskriptet, forstått som selve skriveprosessen, bør stå som medforfatter(e). Andre vesentlige bidragsyttere bør krediteres eller takkes i fotnoter, forord eller en sluttmerknad.

Medforfatterskap handler også om fordeling av ansvar mellom ulike bidragsyttere. Så tidlig som mulig bør det avtales hva som er premissene for å være medforfatter(e), og hvordan ansvar og arbeidsoppgaver skal fordeles mellom forfatterne. Dersom ansvar og arbeidsoppgaver endrer seg underveis, må avtalene reforhandles for å sikre rettferdig involvering og medvirkning. Der det er flere forfattere, bør også rekkefølgen på forfatterne bli diskutert tidlig i prosjektet. Det er spesielt viktig i større, tverrfaglige prosjekter med mange forfattere, samt når man samarbeider internasjonalt og det kan være ulik etablert praksis og ulike forventninger.

Alle former for æresforfatterskap er uakseptabelt. Æresforfatterskap eller gjesteforfatterskap betyr at man inkluderer personer som ikke oppfyller de formelle kriteriene i forfatterlista, for eksempel veiledere eller oppdragsgivere. Det er ikke tilstrekkelig å ha bidratt med generell veiledning, finansiering eller datainnsamling for å stå som medforfatter på en vitenskapelig publikasjon.

4. Vitenskapelig publisering

Vitenskapelig publisering er viktig for å sikre forskningens kvalitet og for å ivareta forskningsetiske normer om åpenhet, etterprøvnbarhet og originalitet.

Vitenskapelig publisering i tidsskrifter eller bøker forutsetter fagfelleevaluering og redaksjonelt arbeid, og forskere kan ha ulike roller, det være seg som forfatter, fagfelle eller redaksjonsmedlem. Forskningsetikkens krav om habilitet og kollegiale forhold gjelder i alle disse rollene. Forskere har også ansvar for å offentliggjøre sin forskning på andre måter, for eksempel ved deltakelse på konferanser eller bidrag i faglige debatter nasjonalt og internasjonalt.

Økt konkurranse og publiseringspress kan bidra til å svekke krav om originalitet og kvalitet. Forskere må unngå *duplisering* – at samme resultat blir publisert flere steder uten god henvisning – og *salamisering* – at resultatene deles opp i mindre deler enn det som er faglig forsvarlig, utelukkende for å få et økt antall publikasjoner. Forskere må også avstå fra å utgi i tidsskrifter som foregir å være vitenskapelige, men som mangler tilstrekkelige systemer for

fagfelle vurdering.⁹

Forskere som deltar i redaksjonelt arbeid, har et spesielt ansvar for å ivareta habilitet og sikre kvalitet, for eksempel ved bruk av kompetente og uavhengige fagfeller. De samme kravene gjelder for forskere som bidrar med fagfelle vurderinger.

5. Habilitet

Alle som deltar i forskning plikter å vurdere og informere om mulige interessekonflikter og rollekonflikter.

Etiske hensyn favner ofte videre enn rent juridiske bestemmelser og habilitetskrav.¹⁰ Dersom det kan reises tvil om habilitet eller mulige interessekonflikter, kan dette bidra til å svekke forskeres tillit både i fagmiljøet og i offentligheten. Alle som deltar i forskning plikter derfor å respektere kravene til egen og andres habilitet.

Forskere må være åpne om relevante roller og bindinger i prosesser som dreier seg om å godkjenne, bedømme eller vurdere forskning eller forskningens konsekvenser. Det gjelder for eksempel ved ansettelse og stillingsopprykk, ved fagfelle vurdering av publikasjoner eller forskningsprosjekter, eller dersom forskere skal evaluere tiltak de selv har vært med på å utvikle eller iverksette, eller som er resultat av egen forskning.

Åpenhet om habilitet er også et institusjonsansvar. Forskningsinstitusjoner bør rutinemessig reise spørsmål om habilitet i saker der dette er relevant, for eksempel ved bruk av habilitetserklæringer. Institusjonene og forskerfellesskapet generelt bør etterstrebe åpenhet og diskusjon om habilitet.

6. Plagiat

Plagiat er uforenelig med god vitenskapelig praksis

Forskere skal bygge videre på andres arbeid med respekt og etterrettelighet, i tråd med god henvisningsskikk og kriterier for medforfatterskap.

Plagiat i forskningsetisk forstand er å ta hele eller deler av andres forskning og presentere den som sin egen. Den mest åpenbare formen for plagiat er direkte gjengivelse av tekst, men fenomenet er ikke avgrenset til tekstlig plagiat. Plagiat kan også være bruk av andres ideer,

⁹ Se [NSDs liste over godkjente publiseringskanaler](#) eller [Directory of Open Access Journals \(DOAJ\)](#).

¹⁰ Jf. habilitetskrav i [Forvaltningsloven § 6](#).

hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, design, illustrasjoner eller resultater (ikke uttømmende) uten henvisning til kilden. Plagiat omfatter også parafrasering, dersom omskrivningen ligger for tett opp til originalteksten.

Plagiat er uetisk og uforenelig med god vitenskapelig praksis, både fordi det undergraver forskerfellesskapets kollegialitet og fordi det tilslører graden av originalitet. Plagiat bryter med vitenskapens grunnleggende sannhetsforpliktelse.

7. Fabrikking og forfalskning

Fabrikking er uforenelig med god vitenskapelig praksis.

Forskere skal bruke vitenskapelige metoder og følge normer som ærlighet og etterrettelighet.

Bruk av teori og empiri skal ha en faglig begrunnelse og være forskningsetisk forsvarlig.

Fabrikking og forfalskning er uetisk og uforenelig med god vitenskapelig praksis.

Fabrikking er oppdiktning av forskningsmateriale. Det kan dreie seg om falske kilder, fiktive informanter eller usanne beskrivelser. Forskningen har ikke et faktisk grunnlag, men bygger på fusk.

Forfalskning er manipulering av forskningsmateriale. Det kan dreie seg om å endre eller utelate data, beskrivelser, informasjon eller resultater. Forskningen har et falskt grunnlag og bygger på løgn.

8. Fordreining og forvrengning

Bevisst fordreining og forvrenging er uforenelig med god vitenskapelig praksis.

Fordreining og forvrenging er for eksempel misvisende bruk av data, villedende bruk av metoder og statistikk for å frambringe et ønsket resultat, tendensiøs tolkning av materialet, løgnaktig gjengivelse av annen forskning, eller tilbakeholdelse av vesentlig kritikk. Bevisst fordreining og forvrenging er uetisk og uforenelig med god vitenskapelig praksis.

9. Deling av forskningsdata

Forskningsdata bør gjøres tilgjengelig for andre så åpent som mulig.

I forskning er deling av data og annen empiri ofte en forutsetning for å bygge opp kunnskap, sammenligne forskningsresultater og kritisk etterprøve andres resultater. Åpen tilgang til data

kan bidra til bedre forskning og kvalitetssikring. Målet om at tilgangen til forskningsdata skal være «så åpen som mulig», kan også bidra til å fremme åpenhet i forskning mer generelt.¹¹

De som har samlet inn materialet, har som hovedregel førsterett til å bruke det i analyser og til å publisere resultater. Etter en kortere periode bør materialet normalt gjøres åpent tilgjengelig.

Normer om åpenhet og deling av data må balanseres mot andre forskningsetiske hensyn. Det kan være særlig aktuelt i omfattende registerforskning, internettforskning og stordataforskning hvor muligheten for re-identifisering eller bakveisidentifisering er stor. Det kan være slik at vilkårene for samtykke er uklare eller at vilkårene i samtykket faktisk blokkerer for videre deling av konfidensiell informasjon (jf. 23. Anonymisering og bakveisidentifisering).¹² Unntak fra normer om åpenhet og deling av data bør begrunnes eksplisitt.

10. Veilederforholdet

Veiledere skal ikke utnytte studenter/stipendiater eller misbruke deres avhengighet til egen fordel. Det gjelder både faglige og personlige forhold.

Veiledere og studenter/stipendiater skal behandle hverandre med respekt. Veiledere må være oppmerksom på den asymmetrien som eksisterer i veiledningssituasjonen og ikke benytte faglig autoritet til egen fordel eller på en måte som krenker integriteten til studenter/stipendiater. Forskningsinstitusjonene har ansvar for å sikre at studenter/stipendiater får god og profesjonell veiledning.

Dersom en veileder ønsker å bruke upublisert materiale fra studenter/stipendiater i egen forskning, må partene først inngå en avtale om dette. Også ved senere bruk av studenten/stipendiatens materiale, må veiledere praktisere god henvisningsskikk og regler for medforfatterskap. Institusjonen bør utarbeide en standardavtale for dette. Studenter/stipendiater må på samme måte praktisere god henvisningsskikk overfor sine veiledere.

I et veiledningsforhold kan det oppstå gjensidige relasjoner, både faglige og private, som kan føre til habilitetsproblemer når arbeidet til studenten/stipendiaten skal bedømmes. Ingen skal kunne reise tvil om grensene mellom det private og det yrkesmessige, heller ikke om integriteten til veileder og student/stipendiat. Om det utvikler seg et tett forhold mellom veilederen og student/stipendiat, for eksempel intimt, seksuelt eller terapeutisk, er

¹¹ Forskningsrådet (2020). *Policy for åpen forskning*.

¹² NESH (2019). *Veileder for internettforskning*.

hovedregelen at veilederforholdet avbrytes.

11. Prosjektleders ansvar

Prosjektledere har et overordnet og helhetlig ansvar for forskningsetikken i prosjektet.

Prosjektledere har et overordnet ansvar for at alle delprosjekter gjennomføres i henhold til anerkjente forskningsetiske normer. Det inkluderer ansvar for å løse forskningsetiske utfordringer som kan oppstå i medarbeideres arbeid. Prosjektledere har det helhetlige ansvaret for at forskningsetikken er ivaretatt i alle faser av prosjektet og også at den er ivaretatt i bred forstand – det kan gjelde alt fra spørsmål om medforfatterskap og deling av data til sikkerhet og samfunnsansvar.

12. Internasjonalt samarbeid

Forskere ved institusjoner i Norge er forpliktet til å følge norske regler og retningslinjer også i andre land.

Hvordan forskningsetikken forvaltes varierer fra land til land og i ulike deler av verden. Forskere ved institusjoner i Norge er forpliktet til å følge norske regler og retningslinjer, også når de utfører forskning i andre land. Institusjonene har ansvar for at forskere som kommer til Norge blir informert om det forskningsetiske systemet i Norge. På samme måte er det viktig å være oppmerksom på at kolleger i andre land kan være forpliktet til å følge egne nasjonale standarder. I situasjoner hvor ulike nasjonale regler og rammeverk ikke lar seg forene, er det viktig med åpne diskusjoner om forskningsetikk for å avklare gjensidige forventninger, forpliktelser og ansvar. Det er også utviklet en rekke ressurser som kan være veiledende i internasjonalt samarbeid.

Forskere må være oppmerksomme på ansvar og asymmetri knyttet til globale maktforhold og økonomisk tyngde. Forskning i lav- og mellominntektsland bør skje i nær dialog mellom partene for å balansere gjensidige interesser, sikre faglig kvalitet og relevans, og opprettholde engasjement og vilje til endring hos alle parter.

13. Risiko og sikkerhet

Både forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å ivareta sikkerheten til forskere og andre som deltar i forskningen.

Forskning kan i noen tilfeller innebære høy risiko for skade og for urimelige belastninger, ikke bare for forskere, men også for samarbeidspartnere, informanter, medarbeidere eller tolker. Disse kan settes i fare på grunn av forskningen de deltar i, ikke bare fysisk og psykisk, men også ved at deres sikkerhet og velferd er under press fra trusler om sanksjoner og straff.

Forskere har ansvar for å vurdere egen og andres risiko og for å ikke utsette de involverte for uakseptabel fare. Det stiller særskilte krav til varsomhet ved innsamling og oppbevaring av data, registrering av samtykke, samt i vurderingen av vilkårene for konfidensialitet, kildevern, taushetsplikt, selvsensur og klausulering (legitimt hemmelighold). Det er også viktig å vurdere risiko for trusler, sanksjoner og belastninger ved formidling av forskning i ulike kanaler (jf. Del E. Forskningsformidling).

Forskningsinstitusjoner må ha egne rutiner og retningslinjer for håndtering av risiko og sikkerhet, som grunnlag for refleksjon og læring, for å muliggjøre forskning i risiko-kontekster og for å ha god nok beredskap til å gi assistanse ved akutte hendelser og kriser.

Forskerfelleskapet har et kollektivt ansvar for å støtte forskere som er i fare eller på flukt fordi deres akademiske frihet er truet.

B) FORSKNINGSDELTAKERE

14. Samtykke til å delta i forskning

Forskere skal som hovedregel innhente samtykke til deltakelse i forskning, og samtykket skal være frivillig, informert, utvetydig og dokumenterbart.

Forskning kan innebære inngrep i menneskers integritet og interesser. Det forskningsetiske kravet om informert samtykke til deltakelse i forskning skal sikre menneskers likeverd, frihet og selvbestemmelse. Ved at mennesker selv får bestemme om de vil delta i forskning, vises respekt for deres menneskeverd. Ved innhenting av informert samtykke må forskere gjøre en rekke avveiinger og vurderinger, for eksempel når:

- menneskers selvrespekt eller andre viktige verdier står på spill,
- mennesker har begrenset mulighet til å velge å delta eller ikke,
- mennesker har redusert evne til å ivareta egne behov og interesser,
- mennesker aktivt bidrar med informasjon til forskningen,
- andre mennesker eller grupper er direkte eller indirekte berørt av forskningen,
- mennesker utsettes for skade eller urimelig belastning på grunn av forskningen.

Samtykket skal være frivillig, informert, utvetydig og dokumenterbart.

At samtykket er *frivillig*, betyr at det er gitt uten ytre press eller begrensning av valgfrihet, som for eksempel at det har negative konsekvenser å ikke delta. Invitasjon til å delta i forskning bør derfor gis i en nøytral form. Forskere må sørge for at de ikke utøver press, tilsiktet eller utilsiktet, på informanten for å sikre deltakelse. Slikt press kan utøves gjennom løfter om belønning eller andre typer goder, fravær av mulighet for reservasjon eller gjentatte henvendelser om å delta selv om man har svart nei.. Press for å delta i forskning kan skje direkte eller indirekte, for eksempel hvis samtykke hentes inn via autoritetspersoner. Når det benyttes insentiver for deltakelse i forskning, som belønning eller betaling av informanter, må forskerne sørge for at insentivene ikke er i av en slik art at de kan påvirke det frivillige samtykket.

At samtykket er *informert*, betyr at forskere har gitt tilstrekkelig og forståelig informasjon om

hva det innebærer å delta i forskning. Forskere må informere om hvilke opplysninger som blir brukt, hvorfor de blir brukt, hvem som skal bruke dem og til hvilke formål. Informasjonen skal spesifisere forskningens formål, metode og tilnærming; inneholde en plan for behandling, lagring og (gjen)bruk av data; presisere vilkår for konfidensialitet og anonymisering; gjøre oppmerksom på mulig risiko for skade og belastning; redegjøre for ulike interesser knyttet til organisering og finansiering, samt andre momenter som kan ha betydning for deltakerne. Det informerte samtykket skal sikre at deltakerne forstår hvorfor nettopp de blir spurt om å delta i forskningen.

Hva slags informasjon som er nødvendig for å sikre et reelt samtykke, avhenger av forskningens metode og materiale, for eksempel om den er basert på intervju, observasjon, eksperiment, spørreundersøkelse, registerstudie eller forskning på internett og stordata. Ulike typer empiri fordrer at man tar ulike hensyn, avhengig av om opplysningene er innsamlet direkte eller indirekte, om informasjonen er sensitiv eller ikke-sensitiv, eller om konteksten er offentlig eller privat. Ved langvarige prosjekter hvor formål, roller og relasjoner kan endre seg underveis, er det ikke tilstrekkelig å innhente samtykke ved oppstart. Forskere må vurdere om det er behov for å oppdatere eller justere samtykket underveis i prosjektet.

Det kan være relevant å informere om mulige goder som kan følge av forskningen, men denne informasjonen må være tydelig og ikke skape urealistiske forventninger. Der det er relevant, plikter forskere å gjøre det klart at deltakelse i forskningen ikke påvirker rettigheter til offentlige ytelser eller utfall av saker og søknader. Behovet for informasjon er spesielt stort når forskningen innebærer risiko for skade eller urimelig belastning. Samtidig kan et godt informert samtykke gjøre det mulig å gjennomføre forskning som innebærer belastning og ubehag (se punkt 29).

At samtykket er *utvetydig*, betyr at deltakerne klart og tydelig gir uttrykk for at de forstår hva det faktisk innebærer for dem å delta i forskningsprosjektet. Informasjonen skal være tilpasset deltakernes alder og bakgrunn og formidles i et språk og på en måte som de forstår. I enkelte forskningsprosjekter kan det være nødvendig med tolk for å kunne gi nødvendig informasjon. Forskningsdeltakerne skal ha reell mulighet til å avstå fra å delta, og de skal være innforstått med at de til enhver tid har rett til å avbryte sin deltakelse i forskningsprosessen, uten å begrunne det og uten at dette får negative konsekvenser for dem selv eller andre. Forskeres ansvar for at deltakeren faktisk har forstått hva det innebærer å delta opphører ikke selv om det er signert en avtale. Forskere må gjennom hele forskningsprosessen være bevisst på og sikre at deltakerne forstår hva de er med på, og hvilke konsekvenser deltakelsen kan få.

Samtykket bør også være *dokumenterbart*, både for å tydeliggjøre forskeres ansvar og for å sikre forskningsdeltakernes rettigheter. I mange tilfeller kan det ivaretas med en samtykkeerklæring, enten skriftlig eller muntlig. I andre tilfeller kan det være hensiktsmessig med andre former for dokumentasjon, for eksempel hvis et dokumenterbart samtykke utgjør en sikkerhetsrisiko eller forskningsdeltakerne ikke kan samtykke. Uavhengig av form for dokumentasjon av samtykke, har forskere ansvar for å ivareta deltakernes friheter, rettigheter og menneskeverd.

Det forskningsetiske samtykket til deltakelse i forskning kommer i tillegg til det eventuelle juridiske kravet om samtykke som en av flere mulige lovhjemler for behandling av personopplysninger (se appendiks).

15. Redusert samtykkekompetanse

Når forskningsdeltakerne har redusert eller manglende samtykkekompetanse, har forskere ansvar for å ivareta deres friheter, rettigheter og menneskeverd.

For noen typer forskning kan det være vanskelig å innhente informert samtykke, for eksempel på grunn av forskningsdeltakernes reduserte eller manglende evne til å ivareta egne behov og interesser. Det kan omfatte både evne til å samtykke og evne til å nekte å delta i forskning, og kan for eksempel gjelder barn eller mennesker med psykiske lidelser, utviklingshemming, demens eller rusproblemer.

Mennesker som ikke er i stand til å gi et fritt og informert samtykke, skal som hovedregel bare inkluderes når a) det er *nødvendig* fordi forskningen ikke kan utføres på andre mennesker med samtykkekompetanse, b) forskningen er til *nytte* for den enkelte eller for gruppen det forskes på, og c) risiko og belastning er *ubetydelig* for dem som blir inkludert.

16. Beskyttelse av barn

Barn og unge som deltar i forskning har særlige krav på beskyttelse og selvbestemmelse. Forskere må selv ha kompetanse til å ivareta hva som er til barnets beste, samt vurdere barnas evne til å samtykke eller til å nekte å delta i forskning.

Barn og unge er sentrale bidragsyttere i verdifull og viktig forskning om oppvekst og levekår

og har rett til å bli hørt i forskning. Deres behov og interesser skal ivaretas på andre måter enn de som brukes ved forskning med voksne deltakere. Barn og unge er i utvikling og har ulike behov og evner i forskjellige faser. Det gjelder både kompetanse til å samtykke og kompetanse til å nekte å delta i forskning.

Forskere må derfor ha tilstrekkelig kunnskap om barn og unge for å kunne tilpasse både metode og forskningsformål til deltakernes alder og utvikling.

I utgangspunktet må forskere innhente samtykke fra barnets foresatte, men her må også hensyn til *barnets beste* ivaretas. Det kan for eksempel foreligge en interessekonflikt mellom barn og foresatte, og de voksne kan ha egeninteresse i å holde opplysninger skjult, for eksempel om vold, omsorgssvikt eller andre overgrep. I noen slike tilfeller, hvor samfunnsnyttene klart overstiger ulempene det kan medføre å delta i forskning, kan det være riktig å la barn og unge samtykke selv, altså uavhengig av foreldre og foresatte.

Barnets *rett til å bli hørt* er viktig i forbindelse med innhenting av samtykke, og barn må selv samtykke til å delta i forskning i den grad de evner å gjøre det. Barn og unge kan nekte å delta, selv om foreldrene har gitt samtykke, og forskere må aktivt vurdere og respektere barnets nektelse.

Barn utvikler seg i forskjellig tempo, og biologisk alder er ikke nødvendigvis avgjørende for vurdering av barnets modenhet og evne til å samtykke eller å nekte å delta. Lovverket gir ingen entydige svar på hva som er riktig aldersgrense, verken i Norge eller i andre land.¹³ Forskere har derfor et selvstendig ansvar for å sikre at barnets beste og retten til å bli hørt er ivaretatt på en etisk forsvarlig måte.

Forskere må derfor aktivt vurdere barn og unges *samtykkekompetanse*. Ved innhenting av samtykke skal det gis tilpasset informasjon om prosjektet og forskningens konsekvenser, om vilkårene for samtykket til å delta, at det er frivillig å delta, og at de når som helst kan trekke seg fra prosjektet uten at dette vil ha noen negative konsekvenser for dem eller for andre. Forskere må også forsikre seg om at vilkårene for deltakelse i forskning faktisk er forstått.

Forskere må også vurdere barn og unges *nektelseskompetanse*. Barn er ofte mer villige til å adlyde autoriteter, og de opplever ofte at de ikke kan protestere. De har heller ikke alltid oversikt over konsekvensene av å gi forskerne informasjon. Det krever dessuten et lavere modenhetsnivå å vurdere hva man ikke ønsker være med på enn å overskue konsekvensene av å si ja til å være med. Respekt for barn og unges nektelseskompetanse er derfor viktig.

¹³ For en oversikt over variasjon i EU, se denne publikasjonen: <https://fra.europa.eu/en/publication/2014/child-participation-research>

17. Unntak fra krav om samtykke

Det kan være forsvarlig å forske uten samtykke, men da er det særlig viktig å være tydelig på hvordan forskningsetikken er ivaretatt.

Samtykke til å delta i forskning er hovedregelen i forskningsetisk forstand (jf. 15. Samtykke til å delta i forskning).¹⁴ Det finnes imidlertid flere unntak hvor det er etisk forsvarlig å forske på mennesker uten samtykke. I slike tilfeller må forskere være aktsomme og vise respekt for informantenes friheter, rettigheter og menneskeverd, samt gi en grundig drøfting av forskningens verdi og mangelen på alternative metoder. Ofte er det mulig å gi deltakerne generell informasjon om prosjektet på forhånd og mer detaljert informasjon i etterkant, både om prosjektet og om hvorfor de ikke ble fullt informert i utgangspunktet.

Det finnes flere mulige unntak fra kravet om samtykke. Dette kan for eksempel gjelde forskning som ikke innebærer direkte kontakt mellom forsker og deltaker, når opplysningene er lite sensitive og ikke identifiserende, og der forskningen har en verdi som klart overstiger ulempene som kan påføres deltakerne.

Ved forskning på *registerdata* hvor det ikke er praktisk mulig å innhente samtykke fra alle som registrene omfatter, har forskere et særlig ansvar for å begrunne konkret hvilken verdi resultatene vil kunne få, samt for å informere de berørte og allmennheten om prosjektets formål og resultater. Dette kan for eksempel skje gjennom medier og offentlige informasjonskanaler.

Forskning basert på *offentlige ytringer* eller observasjon på åpne arenaer krever normalt ikke samtykke. Her står forskning på internett i en særstilling fordi ikke alt som er åpent tilgjengelig på nettet, er offentlig. Fire faktorer er spesielt relevante i en forskningsetisk vurdering av internettforskning: ytringens offentlighet og kontekst, informasjonens sensitivitet, de berørtes sårbarhet og forskningens interaksjon og konsekvenser. Internettforskning fører også med seg særlige utfordringer når det gjelder personvern og privatlivets fred. Her er det relevant å vurdere både «forventet offentlighet» og «kontekstuell integritet»¹⁵. Forskning på *personer i maktposisjoner* og deres offentlige roller kan i noen tilfeller utføres uten samtykke. Likefullt bør slike mennesker informeres om hensikten med forskningen.

¹⁴ Dette i motsetning til personopplysningsloven med forskrift (GDPR), hvor samtykke kun er ett av flere behandlingsgrunnlag.

¹⁵ For en utdypping, se NESH (2019). *Forskningsetisk veileder for internettforskning*.

I noen tilfeller kan forskning være av stor *offentlig interesse*, men det vil ikke være mulig å innhente samtykke på forhånd. Det kan dreie seg om skjult deltakende observasjon eller forsøk hvor hensikten må holdes skjult for deltakerne. Det gjelder også kritisk forskning hvor samfunnets behov for relevant kunnskap overstiger den mulige belastningen for aktører som ikke ønsker offentlig oppmerksomhet. Eksempler på dette er forskning som er nødvendig for å avdekke og kritisere urettferdighet og maktmisbruk, eller forskning på kriminelle forhold. I slike tilfeller åpner forskningens frihet og samfunnsansvar for unntak, også fra kravet om samtykke.¹⁶

Det kan også være unntak hvis forskningen har stor samfunnsmessig verdi, men det å innhente samtykke på forhånd medfører en *sikkerhetsrisiko* for forskere og/eller forskningsdeltakere.

18. Klarhet om roller og ansvar

Forskere har ansvar for å klargjøre grenser, forventninger og krav knyttet til rollen som forsker.

Parallele roller kan være verdifulle for forskningen, men det er like fullt påkrevet at forskeren innhenter fritt samtykke ved behov, også når informasjonen er innsamlet i egenskap av andre roller. I situasjoner hvor forskere opptre i flere roller, har de ansvar for å tydeliggjøre grensene for forskningsrelasjonen. Det kan for eksempel dreie seg om at forskeren samtidig er behandler, skal evaluere et behandlingstilbud, er lærer som deltar i undervisning eller ved langvarig feltarbeid hvor forskere kan etablere vennskap og fortrolige forhold til enkelte informanter. Forskere må aktivt vurdere når og hvor ofte de skal informere om prosjektet og oppdatere det informerte samtykket.

19. Konfidensialitet og taushetsplikt

Forskere skal behandle innsamlet informasjon om personlige forhold konfidensielt. Ved bruk av informasjon innsamlet under taushetsplikt, må forskere sikre at de som opprinnelig samlet inn informasjonen er fritatt fra sin taushetsplikt.

Når forskere lover informanten konfidensialitet, er det et løfte om at informasjonen skal behandles fortrolig og ikke formidles videre på måter som går ut over avtalen i det informerte

¹⁶ [Lov om behandling av personopplysninger](#), § 9.

samtykket. Det handler ikke bare om bruk av personopplysninger, men om vern av enkeltindividets integritet og privatlivets fred. Forskeres troverdighet og deltakeres tillit til forskning er nært knyttet til denne konfidensialiteten.

Bestemte yrkesgrupper har lovpålagt taushetsplikt og kan samle informasjon i spesielt fortrolig situasjoner, for eksempel mellom lege og pasient, psykolog og klient, lærer og elev, eller offentlig ansatt og individ. Denne informasjonen kan ikke uten videre benyttes i forskning, og forskere må sikre at det foreligger fritak fra taushetsplikt.

20. Anonymisering

Forskere må sikre at anonymitet er ivaretatt hvis det er avtalt i samtykket. Det kan også være situasjoner hvor forskere uansett må anonymisere.

Forskere må være oppmerksom på forskjellen mellom anonymisering, avidentifisering og re-identifisering: *Anonymisering* betyr at forskere sørger for at personopplysninger og annen informasjon ikke kan spores tilbake til et enkelt individ; *avidentifisering* vil si at forskere sitter på en koplingsnøkkel som kan knytte denne informasjonen til individet; *re-identifisering* innebærer at individet kan identifiseres på nytt av forskere ved hjelp av denne informasjonen. I alle slike tilfeller skal forskningsdeltakernes anonymitet være garantert, både ved publisering og annen offentliggjøring.

Ved anonymisering av data må forskere være oppmerksomme på utfordringer knyttet til bakveisidentifisering, pseudonymisering og åpen tilgang. *Bakveisidentifisering* vil si at et enkeltindivid kan bli identifisert, til tross for at all informasjon i utgangspunktet var avidentifisert eller anonymisert. Det kan skje ved omfattende kopling mellom ulike registre, ved forskning på internett og sosiale medier, ved sporing av lokasjonsdata, ved bruk av stordata, algoritmer og kunstig intelligens, eller ved kopling til genetiske opplysninger og biologisk materiale. Muligheten for bakveisidentifisering stiller store krav til det informerte samtykket. I noen tilfeller innebærer muligheten for bakveisidentifisering at forskere bør avstå fra å gjennomføre prosjektet.

Pseudonymisering benyttes i personopplysningsloven med forskrift (GDPR) om avidentifiserte personopplysninger, som ikke er anonyme, men som kan koples sammen for eksempel ved bruk av en koplingsnøkkel eller ved å slå sammen datasett. Juridisk sett er det i utgangspunktet lov å gjenbruke slike opplysninger til vitenskapelige forskningsformål, men forskere må likefullt gjøre selvstendige etiske vurderinger. I noen tilfeller kan det ved bruk av

anonyme opplysninger i forskning være nødvendig å innhente et supplerende etisk samtykke. I andre sammenhenger kan det være problematisk å bruke opplysningene i forskning dersom de er innsamlet på måter som ikke er forsvarlige, for eksempel ved press eller bruk av makt.

Åpen tilgang til forskningsdata er et forskningspolitisk mål, og idealet er at tilgangen skal være «så åpen som mulig, så lukket som nødvendig» (jf. 5. Deling av forskningsdata). Hensynet til personvern er imidlertid et legitimt unntak, inkludert eventuelle vilkår i samtykket knyttet til konfidensialitet og anonymisering. Det motsatte av åpen tilgang er derfor ikke nødvendigvis at forskningen er lukket, men snarere at viktige etiske hensyn må ivaretas for at forskningen skal være forsvarlig.

21. Meldeplikt

Forskere må melde fra når deltakerne er en fare for seg selv eller andre. I bestemte situasjoner må forskere avvike fra kravet om konfidensialitet for å ivareta meldeplikten.

Den forskningsetiske meldeplikten inntreer umiddelbart dersom forskere blir klar over at forskningsdeltakere kan være til fare for seg selv eller andre. Det kan også oppstå situasjoner hvor forskere er juridisk forpliktet til å videreformidle konfidensiell informasjon, for eksempel til pårørende, barnevernstjeneste eller politi. Både straffeloven og barnevernloven setter grenser for hva slags konfidensialitet forskere kan love informantene.

Avvergingsplikten innebærer at forskere som får informasjon om straffbare handlinger, har en rettslig plikt til å anmelde eller aktivt forsøke å avverge slike handlinger. I straffeloven er denne plikten knyttet til pågående eller planlagte straffbare handlinger, som spionasje, terror, drap, voldtekt, grov kroppsskade og mishandling i nære relasjoner.¹⁷

Opplysningsplikten innebærer at forskere som får informasjon eller mistanke om mishandling av barn eller omsorgssvikt, må melde fra til barnevernet. I barnevernsloven er dette knyttet til barns spesielle krav på beskyttelse. Plikten gjelder for alle mennesker og uten hensyn til taushetsplikt.¹⁸

I forskning hvor det kan oppstå situasjoner der meldeplikten, avvergingsplikten eller opplysningsplikten kommer til anvendelse, må forskere informere tydelig om konfidensialitetens grenser når de innhenter informert samtykke. De bør vite på forhånd hvem de skal kontakte i slike situasjoner, og de bør lage en plan for hvordan dette skal skje, før

¹⁷ Straffeloven § 196.

¹⁸ Barnevernloven § 6-4.

datainnsamlingen foretas. I noen tilfeller vil det være hensiktsmessig å inngå samarbeid med et bredere behandlings- eller hjelpeapparat som en del av beredskapen.

22. Privatliv og familieliv

Forskere skal vise respekt for menneskers privatliv og familieliv.

Privatlivets fred er en grunnleggende menneskerett, og forskere må vise respekt for personlig integritet og beskytte mennesker mot uønskede inngrep og uønsket innsyn. Retten til privatliv beskytter blant annet informasjon om sykdom og helse, politiske og religiøse oppfatninger og seksuell legning. Forskere bør utvise aktsomhet ved forskning på private forhold, og forskere bør unngå å sette informanter under press. Hva som oppfattes som sensitive opplysninger, kan variere mellom personer, grupper og kulturer. Skillet mellom hva som er privat og hva som er offentlig kan være vanskelig å trekke, for eksempel ved forskning på internett og sosiale medier. Forskere må ta hensyn til at forståelsen av hva som er sensitivt og hva som er privat eller offentlig, kan variere.¹⁹

23. Lagring av forskningsmateriale

Forskningsdata og annet forskningsmateriale skal lagres forsvarlig. Personopplysninger skal ikke lagres lenger enn det som er nødvendig for å gjennomføre forskningen.

Personvernet skal ikke bare beskytte forskningsdeltakerne mot misbruk av personopplysninger, det skal også beskytte borgerne overfor statsmakten. Derfor ligger det strenge regler til grunn for etableringen av offentlige personregistre. I forskning må dette vernet veies mot de godene som kan oppnås ved forskning på slike opplysninger.

Allerede før innsamlingen av data starter, må det være avklart om materialet skal tilintetgjøres eller ikke ved avslutning av prosjektet. Hvis det skal lagres, må det framgå tydelig hvordan og i hvilken form. Materialet skal lagres sikkert ved en egnet institusjon, for eksempel ved Norsk senter for forskningsdata (NSD) eller Riksarkivet. Generelt er det viktig å sikre at offentlige arkiv og privatarkiv som har forskningsmessig verdi, blir tatt vare på og gjort tilgjengelig for ettertiden.

Dersom det er nødvendig å lagre personopplysninger, må de lagres sikkert og separat fra øvrig forskningsmateriale. Det øvrige materialet som lagres kan inneholde et

¹⁹ NESH (2019). *Forskningsetiske retningslinjer for internettforskning.*

referansenummer som er knyttet til listen med personopplysningene. Alt forskningsmateriale skal oppbevares forsvarlig og utilgjengelig for uvedkommende.

Forskningsinstitusjonene har ansvar for å legge til rette for, informere om og sørge for at regelverket for forsvarlig lagring følges. De skal etablere og følge gode rutiner for å sikre kvalitet, etterprøvbare resultater, gjenbruk og eventuell sletting av registre eller annen informasjon som kan knyttes til enkeltindivider. Forskningsinstitusjonene har også et medansvar for å bevare forskningsmateriale for framtidige generasjoner.

24. Tilbakeføring av resultater

Forskere skal tilbakeføre forskningsresultatene til deltakerne på en måte som er forståelig og forsvarlig.

Informanter og andre som deltar i forskning har krav på at resultatene skal gjøres tilgjengelig for dem. Dette gjelder også forskning hvor store informantgrupper er involvert. Kunnskap om resultatene av forskningen skal derfor gjøres tilgjengelig for dem som har bidratt. Offentlig forskningsformidling kan være med på å oppfylle dette kravet når direkte kontakt med hver enkelt informant er uforholdsmessig vanskelig eller ikke mulig.

Informanter bør få anledning til å korrigere misforståelser der det er mulig, og det kan ofte styrke forskningen at forskere er i dialog med berørte parter underveis i forskningsprosessen. Forskere må tilrettelegge resultatene slik at sentrale funn og innsikter formidles på en måte og på et språk som er forståelig for mottakerne. Forskere har like fullt det endelige ansvaret for tolkninger og konklusjoner.

25. Direkte og indirekte berørte

Forskere bør ta hensyn til mennesker som direkte og/eller indirekte er berørt av forskningen uten at de selv har gitt samtykke til å delta.

Intervju, arkivstudier og observasjon fører gjerne til at forskere får informasjon om langt flere mennesker enn dem som står i sentrum for studien. Forskningen kan også få konsekvenser for privatliv og nære relasjoner for mennesker som ikke selv inngår i forskningen, men som blir indirekte involvert eller berørt. I noen tilfeller, for eksempel når forskere observerer små grupper og miljøer, kan det være vanskelig å ta hensyn til mennesker som ikke direkte har gitt samtykke, eller som aktivt har takket nei til å delta i forskningen. Forskere har uansett ansvar

for å sikre personvernet til dem som direkte eller indirekte er berørt av forskningsprosjektet.

Forskere bør også være oppmerksomme på mulige utilsiktede virkninger og negative konsekvenser av forskningen, for eksempel at andre medlemmer av en gruppe føler seg urimelig eksponert. Hensynet til belastninger for mennesker også utenfor selve forskningsprosjektet bør veies opp mot hensynet til forskningens kritiske funksjon og sannhetsforpliktelse.

26. Andres verdier og handlingsmotiver

Forskere skal ikke tillegge mennesker irrasjonelle eller lite aktverdige motiver uten å kunne gi overbevisende dokumentasjon og begrunnelse. Forskere skal vise respekt for ulike verdier og holdninger, ikke minst når disse avviker fra det som er mest vanlig i samfunnet.

I forskning spiller ofte tolkning av andres motiver en sentral rolle. Utforsking av slike motiver er forbundet med usikkerhet, ikke minst ved forskning på andre kulturer eller historiske epoker. Det bør derfor skilles tydelig mellom beskrivelse og tolkning, og mellom dokumentasjon av faktiske hendelsesforløp og ulike mulige fortolkninger av slike forløp.

Menneskers motiver vil ofte kunne utledes av deres sosiale roller. Det kreves sterke belegg for å tillegge individer og grupper mer spesifikke eller personlige motiver. Forskere skal respektere forskningsdeltakernes selvforståelse og unngå framstillinger som svekker deres legitime rettigheter eller virker stigmatiserende. Forskning som tillegger mennesker lite aktverdige motiver, eller andre motiver enn det de selv sier at de har, stiller særlige krav til dokumentasjon og begrunnelse.

27. Risiko for skade og belastning

Forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å unngå at forskningsdeltakere blir utsatt for skade som følge av forskningen. Deltakere kan samtykke til en viss risiko for ubehag og belastning.

Som hovedregel skal forskningen ikke påføre deltakerne skade eller medføre at de utsettes for alvorlige eller urimelige belastninger. Ordet belastning brukes her i vid betydning og dekker både hverdagslig ubehag, fare for retraumatisering og andre alvorlige fysiske og psykiske belastninger som forskningen kan påføre forskningsdeltakerne. Skade og belastning dekker også risiko knyttet til deltakernes menneskerettigheter. Dette kan gjelde risiko for fengsling,

stigmatisering eller andre formelle og uformelle straffereaksjoner som kan komme som et resultat av at man har deltatt i et forskningsprosjekt.

Risiko for å påføre *mindre alvorlige* belastninger må veies mot forskningens nytte for samfunnet og verdi for dem som deltar. Slik nytte og verdi bør forskere rede gjøre for så konkret som mulig, også overfor informantene i forbindelse med innhenting av samtykke. Det kan være relevant å gi informasjon både før innsamlingen av data, underveis og etterpå. Forskere og forskningsinstitusjoner bør også sørge for at informantene får tilbud om relevant og profesjonell oppfølging for å bearbeide eller behandle eventuelle skader og belastninger som er oppstått som følge av at de har deltatt i prosjektet. Jo større sannsynligheten er for belastninger og skade, desto større ansvar påligger forskere og forskningsinstitusjoner.

28. Menneskers ettermæle

Forskere har ansvar overfor avdøde mennesker og deres pårørende.

Ved forskning på avdøde mennesker gjelder krav om respekt, dokumentasjon og etterrettelighet. Kravet om respekt for de avdøde og for deres etterlatte tilsier at forskere bør velge sine formuleringer med aktsomhet. Arkiv og dokumenter etter døde personer kan for eksempel inneholde sensitiv informasjon om avdøde selv eller etterkommere, og dette må håndteres med respekt. Når det skal forskes på graver og menneskelige levninger, må forskere behandle disse med respekt.²⁰

29. Fremtidige generasjoner

Forskere har ansvar overfor fremtidige generasjoner.

Forskning kan ha uønskede og utilsiktede konsekvenser for kommende generasjoners samfunn og miljø. Forskningsetiske prinsipper om indirekte involverte og risiko for skade, gjør at forskere også har en forpliktelse overfor fremtidige generasjoner. Dersom forskningen kan ha negative konsekvenser for fremtidige generasjoner, må forskningen kunne begrunnes på en måte som de realistisk sett kan tenkes å godta. Ved stor usikkerhet om negative konsekvenser må føre-var prinsippet gjelde.

²⁰ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (2013). *Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger*; (2018). *Veileder ved funn av menneskelig levninger*.

C) GRUPPER OG INSTITUSJONER

30. Svakstilte og sårbare grupper

Forskere har et spesielt ansvar for å beskytte utsatte gruppers integritet og interesser.

Svakstilte og sårbare grupper kan være utsatt for sosial og økonomisk urettferdighet. Det er en del av forskerfellesskapets samfunnsansvar å fange opp erfaringer og utvikle kunnskap om medlemmer av utsatte grupper. Historisk sett har svakstilte og sårbare grupper ofte vært utsatt for uetisk forskning uten samtykke og uten beskyttelse av deres integritet og interesser. Forskere har ansvar for å sikre at forskningen skjer i tråd med anerkjente forskningsetiske normer, og i forskning på og med utsatte må forskere være spesielt oppmerksomme på problemstillinger knyttet til fritt og informert samtykke. Deltakernes kompetanse skal vurderes individuelt og ikke på bakgrunn av gruppetilhørighet.

Det er ikke etisk forsvarlig å forske blant svakstilte og sårbare grupper kun fordi gruppene er lett tilgjengelige. Medlemmer i svakstilte og sårbare grupper kan ønske å ikke bli forsket på, for eksempel fordi de frykter at det kan føre til stigmatisering. Overdreven beskyttelse av en utsatt gruppe kan imidlertid i noen tilfeller være uheldig og hindre at samfunnet får relevant kunnskap om viktige problemstillinger. Forskere som samler informasjon om personers og gruppers særtrekk og atferd, skal ikke benytte gruppeinndelinger eller -betegnelser som gir grunnlag for urimelig generalisering, er nedsettende og/eller kan medføre stigmatisering av bestemte grupper.

31. Kulturelle og sosiale grupper

Forskning på kulturelle og sosiale grupper stiller krav til innlevelse og dialog med forskningsdeltakerne. Respekt for kulturforskjeller innebærer ikke nødvendigvis aksept av kulturelle praksiser.

I forskning på kulturelle og sosiale grupper er det viktig å respektere og opparbeide kunnskap om lokal kontekst og sosiale forhold. Forskere bør ha dialog med anerkjente representanter, eventuelt også lokale myndigheter og lokalbefolkning der hvor det er relevant (jf. 39. Brukermedvirkning). Kultur forstås her i bred forstand og omfatter også subkulturer, religiøse grupper og minoriteter. Noen av disse gruppene, for eksempel urfolk, har også særskilte rettigheter som forskere må ivareta. Ved forskning på kulturelle og sosiale grupper, må

forskere unngå å bruke inndelinger eller betegnelser som gir grunnlag for urimelig generalisering og/eller kan medføre stigmatisering av bestemte grupper. På den andre siden kan deltakernes ønske om medbestemmelse, styring og kontroll komme i konflikt med forskningens krav til kvalitet. I planlegging og gjennomføring av prosjekter må derfor hensynet til medvirkning veies opp mot hensynet til forskningens uavhengighet.

Forskere må være oppmerksomme på forskjellen mellom beskrivelse av normer og praksiser i den studerte kulturen på den ene siden og normativ eller kritisk drøfting av disse normene og praksisene på den andre siden. Forskere må sette hensynet til andre fundamentale verdier og allmenne menneskerettigheter foran hensynet til respekt og anerkjennelse av kulturelle forskjeller.

32. Kulturhistoriske kilder

Kunnskap om fortiden er viktig for nåtiden og framtiden. Forskere skal behandle alle former for kulturhistoriske kilder på forsvarlig vis.

Forskning på tidligere kulturer og historiske epoker er avhengig av at kilder og kunnskap om fortiden behandles på forsvarlig vis. Kulturminner er ikke bare gjenstander eller objekter, men en kilde til kunnskap om mennesker som har levd før oss. Kulturminner omfatter både kulturarv og naturarv, så vel som vitenskapelig arv (landskap, steder, minnesmerker, gjenstander, tekster, arkiv med mer). Forskning på menneskelige levninger gir særlige etiske utfordringer.²¹

Bevaring av kilder i arkiv, bibliotek og museer er en forutsetning for muligheten til å forske på egen og andres historie og for å sikre framtidige generasjoners mulighet til å ha en fortid. I forskning kan perspektiver og interesser skifte fra generasjon til generasjon, og vårt samfunn har ansvar for å sikre dokumentasjon om vår samtid så det finnes et utgangspunkt for senere forskning og granskning.

Forskning som ødelegger kildemateriale, reiser egne etiske dilemmaer. Verdien ved forskningen må veies opp mot hvor mye av materialet som ødelegges eller endres. Forskere og forskningsinstitusjoner må ikke bidra til plyndring, tyveri eller ulovlig omsetning av kulturminner. Forskere, museer og forskningsinstitusjoner må utvise aktsomhet og kun tilegne seg kulturminner og kulturhistorisk kildemateriale som er framkommet på en åpen, redelig og

²¹ Nasjonalt utvalg for vurdering av forskning på menneskelige levninger (2013). *Etiske retningslinjer for forskning på menneskelige levninger*; (2018). *Veileder ved funn av menneskelig levninger*.

etterprøvbar måte. Dersom opphavet er omstridt, ukjent eller uklart, bør forskere vurdere og avklare forskningsmaterialets opprinnelses- og eierhistorie (proveniens) for at forskningen skal være etisk forsvarlig. Ved eventuell forskning på slikt materiale må forskere og forskningsinstitusjoner gi en forskningsetisk begrunnelse og bidra til åpenhet omkring proveniens.²²

33. Offentlig forvaltning

Offentlig forvaltning bør legge til rette for uavhengig forskning på egen virksomhet.

Befolkningen har en legitim interesse i å vite hvordan offentlige institusjoner fungerer. Offentlige organer har plikt til å samle og arkivere informasjon om virksomheten, og forskere bør i størst mulig grad få innsyn i denne informasjonen. Offentlige organer bør derfor gjøre data tilgjengelig for forskere uten store omkostninger i tid eller penger. Når offentlige organer finansierer forskning på eller knyttet til egen virksomhet, har de et særskilt ansvar for å sikre at forskningsetiske normer om åpenhet og uavhengighet er ivaretatt.

Offentlige data kan ha verdi for forskning og bør samles inn på en måte som er forskningsetisk forsvarlig, slik at forskere kan bruke materialet. Det er derfor viktig at offentlige organer har eller sikrer seg tilstrekkelig kunnskap om forskningsetikk og sikring av personvern når det gjelder innsamling og behandling av informasjon om mennesker.

Åpen tilgang til forskningsdata er avgjørende for å kunne etterprøve forskning. Offentlige organer som organiserer eller legger til rette for forskning, bør derfor sikre åpen og ikke-diskriminerende tilgang til forskningsdata for andre forskere. Begrensninger i innsynsretten til offentlige data kan begrunnes ut fra personvern, overordnede nasjonale interesser eller sikkerhetshensyn. Hemmeligstemplett materiale bør nedgraderes så snart det er forsvarlig.

34. Private bedrifter og organisasjoner

Private bedrifter og organisasjoner bør stille seg positive til forskning på sin virksomhet og sine data.

Det er av stor allmenn interesse å forstå hvordan private bedrifter og interesseorganisasjoner fungerer i samfunnet. Bedrifter og organisasjoner kan ha betydelig makt og muligheter til å

²² International Council of Museums (2013). *Code of Ethics for Museums*.

påvirke enkeltindividers liv og samfunnsutviklingen i både positiv og negativ retning. Gjennom sin virksomhet samler mange slike institusjoner inn store mengder data som kan være viktig for forskning. Private bedrifter og organisasjoner bør gjøre sin virksomhet og sine data tilgjengelige for forskning, også til formål som går ut over institusjonenes interesser. Åpenhet om datamateriale og likebehandling av forskere er viktig, uavhengig av forskningens innretning.

Private bedrifter og organisasjoner kan få tilgang til svært detaljerte data om kunder, ansatte og andre interessenter. Forskning på slike data fører med seg en rekke forskningsetiske utfordringer, blant annen ugjennomsiktige beslutningsprosesser, manipulasjon av data og urimelig forskjellsbehandling i tilgang til produkter og tjenester. Forskere har et selvstendig ansvar for å vurdere om forskning på slike data er forsvarlig.

Private bedrifter og organisasjoner kan ha legitime grunner til å begrense innsyn i sin virksomhet, for eksempel på grunn av konkurransehensyn. I noen tilfeller kan forskningen likevel være etisk forsvarlig, dersom verdien for samfunnet klart overstiger hensynet til slike interesser. Forskernes metode for å innhente data må i slike tilfeller være velbegrunnet, og forskere må ivareta eventuelle behov for enkeltindividers anonymitet.

D) ORGANISERING OG FINANSIERING

35. Uavhengighet i undervisning

Forskernes uavhengighet må sikres i undervisningssituasjoner.

Forskeres akademiske frihet og ytringsfrihet gjelder også i undervisningssituasjoner. Forsknings- og undervisningsinstitusjonene må sørge for at denne friheten ikke settes under utilbørlig press. All undervisning skal skje i tråd med forskningsetiske prinsipper og grunnleggende normer om sannferdighet og respekt for menneskeverdet. Den som er ansvarlig for undervisningen, skal ha høy grad av frihet til å velge innholdet i undervisningen.

36. Uavhengighet i forskning

Alle forskningsaktører må beskytte forskeres uavhengighet mot press og styring.

Uavhengighet er en forutsetning for forskningens troverdighet og for samfunnets tillit til forskning. Den enkelte forskers uavhengighet kan havne under press på grunn av føringer og styring fra eksterne oppdragsgivere og finansører, eller på grunn av krav og forventninger fra ledelse ved egen institusjon. Det kan også oppstå uklarhet i forbindelse med involvering av brukere og samarbeidspartnere. Ulike former for styring, avhengighet og interessekonflikt kan øke risikoen for at forskningens resultater eller tolkninger blir fordreid. Det kan også føre til at forskere unngår å stille kritiske spørsmål og forfølge temaer som kan føre til friksjon. Det er derfor viktig å sikre forskernes akademiske frihet og ytringsfrihet.

For tette relasjoner mellom forskningsmiljøer og eksterne partnere kan skape interessekonflikter, men også resultere i sammenfallende interesser. Det kan være like problematisk for resten av samfunnet som åpenbare interessekonflikter, fordi reelle motsetninger og normkonflikter holdes skjult. I begge tilfeller svekkes forskningens samfunnsoppdrag som kilde til kunnskap som har høy kvalitet og relevans.

For å sikre den allmenne tilliten til forskning er det viktig å opprettholde «en armlengdes avstand» mellom forskning og andre interesser, både i forskningspolitikken og i organiseringen og finansieringen av enkeltprosjekter. Alle forskningsaktører må bidra til å beskytte forskeres reelle uavhengighet, det være seg oppdragsgivere, samarbeidspartnere, arbeidsgivere eller andre interessenter.

Forskningsinstitusjonene har et spesielt ansvar for å beskytte ansatte mot utilbørlig press. Institusjonene skal påse at all forskning ved institusjonen skjer i henhold til anerkjente forskningsetiske normer, samt at alle eksterne partnere som deltar i forskningen gjøres kjent med anerkjente forskningsetiske normer.²³ Alle forskere og forskningsinstitusjoner har et felles ansvar for å forvalte hele forskerfellesskapets troverdighet.

37. Styring av forskning

Forskerne og forskningsinstitusjonene har ansvar for å sikre at forskningsetikken ivaretas i avtaler de inngår med eksterne partnere.

Forskningsmiljøene fungerer i et samspill med resten av samfunnet. Når offentlige eller private aktører i samfunnet finansierer forskning, er det fordi de forventer å få noe igjen. Eksterne partners forventning om kunnskapens nytte og relevans er legitim og ikke uforenelig med etisk forsvarlig forskning. Forskningens uavhengighet stiller imidlertid tydelige krav til åpenhet omkring kontraktsvilkår, eierskap og rett til publisering.

Oppdragsgivere og finansører har mulighet til å fastsette rammer for forskningsprosjekter. De kan styre eller påvirke valg av tema og problemstillinger, men ikke valg av data, metode, konklusjoner og presentasjon av resultater. Forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å sikre at avtalene de inngår er etisk forsvarlige. Dette ansvaret gjelder uavhengig av hvilke ressurser oppdragsgiver stiller til rådighet, for eksempel i form av data, finansiering eller tilgang til arenaer og grupper for datainnsamling.

Det er utviklet kontrakter for ulike typer forskning. Disse regulerer forskningens organisering og finansiering og har også forskningsetiske implikasjoner, enten eksplisitt eller implisitt. Kontrakter kan sette grenser for åpenhet og uavhengighet på måter som er mer eller mindre forsvarlige i forskningsetisk forstand. Et grunnleggende forskningsetisk premiss er at forskning skal være åpen og uavhengig.²⁴ Hvis etisk forsvarlige avtaler ikke kan inngås eller opprettholdes, vil det være riktig å avbryte et planlagt eller pågående prosjekt.

38. Oppdragsgivere og finansierer

Oppdragsgivere og finansierer må sikre at forskning de er involvert i er etisk forsvarlig.

²³ Forskningsetikkloven, § 5.

²⁴ Ved bestilling av forskning anbefaler NESH at aktører bruker Kunnskapsdepartementets «Standardavtale for forsknings- og utredningsoppdrag». Her er det presisert at forskning ikke kan styres mot en bestemt konklusjon, at resultatene skal offentliggjøres og at prinsippet om akademisk frihet skal legges til grunn «innenfor rammene av det som er avtalt om tema og metode».

Oppdragsgivere og finansierer som forvalter forskningsmidler og styrer forskningspolitiske prioriteringer, har betydelig innflytelse på organisering og initiering av forskning. De har innflytelse på valg av forskere og forskningsinstitusjoner på prosjektnivå, og de har ofte makt til å påvirke hvordan forskningsprosjekter utformes og gjennomføres. Oppdragsgivere og finansierer har et selvstendig ansvar for å sikre at forskningsprosjekter de finansierer eller bestiller, gjennomføres i samsvar med anerkjente forskningsetiske normer. De har også ansvar for å sikre en tilstrekkelig grad av fri og uavhengig grunnforskning.

Oppdragsgivere og finansierer må forsikre seg om at utførende forskere og deres institusjoner innehar nødvendig forskningsetisk kompetanse, og at de vil gjøre de nødvendige forskningsetiske vurderingene i gjennomføringen av prosjektet. Det innebærer at oppdragsgivere og finansierer ikke kan pålegge krav eller utøve press på en måte som gjør det vanskelig for forskere å følge god forskningsetisk praksis. Forskningsetikk må være en integrert del av bestillerkompetansen hos dem som organiserer og finansierer forskning i offentlig og privat regi.

Oppdragsgivere og finansierer må unngå å gi insentiver og føringer som undergraver forskeres uavhengighet. Strategisk tilpasning av prosjekter for å omgå forskningsetiske normer skal ikke forekomme. Reell uavhengighet innebærer at forskerne kan komme til andre resultater enn det oppdragsgiver forventer, og at det fritt kan bringes inn perspektiver som utfordrer oppdragsgivers politikk eller strategi. Slike hendelser skal ikke føre til kutt i finansiering av og støtte til pågående prosjekter eller redusere muligheten for framtidig finansiering.

39. Samarbeidsprosjekter

Forskningsetikk må ivaretas i alle samarbeidsavtaler og samarbeidsformer.

Samarbeidsprosjekter mellom forskningsinstitusjoner og andre virksomheter innebærer tett kopling mellom forskere og eksterne partnere. Dette er ekstra framtreddende når forskning skjer som samproduksjon mellom forskningsinstitusjoner og andre institusjoner. I samarbeidsprosjekter hvor man jobber mot et felles mål, men ikke har klare rammer som er definert på forhånd, kan legitime motsetninger og interessekonflikter lett bli underkommunisert, og forskeres uavhengighet kan komme under press. Dette gjelder spesielt når eksterne aktører står som samarbeidspartnere samtidig som de bidrar med midler og/eller

utøver makt. I alle samarbeidsavtaler og samarbeidsformer må forskningsetikk ivaretas på måter som sikrer forskningens uavhengighet.²⁵

40. Brukermedvirkning

Forskningsetikk må ivaretas i alle former for brukermedvirkning.

Brukermedvirkning innebærer at forskningsdeltakere har mulighet og tilgang til å påvirke forskningen i dialog med forskerne og i ulike faser av forskningsprosjektet. Det kan være forskningsdeltakere som er brukere av offentlige tjenester, eller andre som er direkte eller indirekte berørt av forskningen. Formålet er å bedre forskningens kvalitet og relevans, men det kan oppstå forskningsetiske utfordringer, for eksempel knyttet til konfidensialitet, habilitet og interessekonflikter.²⁶ Ulike former for brukermedvirkning kan sette forskere under press, for eksempel i aksjonsforskning og medforskning. Både forskere og forskningsinstitusjoner har ansvar for å sikre forskningens uavhengighet, samt at alle som deltar i forskning forstår og følger anerkjente forskningsetiske normer.

Involvering av andre grupper i forskning reiser andre forskningsetiske spørsmål: For eksempel er beslutningstakere, oppdragsgivere og finansierer brukere av forskning på en helt annen måte enn folk som bruker offentlige tjenester eller som medvirker i forskning. Ved involvering av ulike brukere må forskere bruke skjønn og utvise aktsomhet for å sikre at forskningsetikken er ivaretatt.

41. Åpenhet om finansiering og interesser

Alle forskningsaktører har ansvar for å sikre åpenhet om finansiering og interesser.

I et åpent forskningssystem er det viktig med åpenhet om finansiering og interesser for å sikre forskningens troverdighet og legitimitet. Åpenhet om finansiering gjør det lettere for forskere å beskytte seg mot utilbørlig press og dermed sikre forskningens uavhengighet. Oppdragsgivere og finansierer bør offentliggjøre hvilken forskning de har gitt støtte til. Når forskere skal publisere og bruke resultater, har de et selvstendig ansvar for å være åpne om alle bindinger som kan ha betydning for tilliten til den forskningen som er utført (bindinger til oppdragsgiver, finansiering, kontraktstype og så videre).

²⁵ Forskningsetikken gjelder for alle typer forpliktende forskningssamarbeid med eksterne virksomheter, enten det er snakk om bidrags- eller oppdragsfinansiert aktivitet (BOA).

²⁶ Jf. *Nasjonal veileder for brukermedvirkning i helseforskning i spesialisthelsetjenesten*.

42. Bruk av forskningsresultater

Alle forskningsaktører har ansvar for at bruk og framstilling av resultatene er etisk forsvarlig.

Oppdragsgivere og finansierer kan ikke holde tilbake uønskede resultater slik at de funnene som blir kjent, gir et fordreid bilde av ett eller flere saksforhold. Det er uetisk å begrense bruken av resultatene for å få fram ønskelige konklusjoner, eller å framstille resultatene fra forskningen på en misvisende eller tendensiøs måte. Forskere har rett til å drøfte sitt mandat som en del av forskningsrapporteringen, for eksempel ved å peke på at åpenbare faglige eller praktisk relevante perspektiver, tolkninger og hensyn er utelatt. I slike tilfeller er det særlig viktig at forskere drøfter alternative tolkninger av sine funn eller påpeker vitenskapelig usikkerhet. Hvis resultatene blir brukt på en misvisende eller tendensiøs måte av oppdragsgiveren, har forskere både rett og plikt til å påpeke dette og kreve at den misvisende framstillingen blir korrigert.

43. Rett til offentliggjøring

Kunnskap er et kollektivt gode, og forskningsresultater bør som hovedregel publiseres så åpent som mulig. Publisering er viktig for at resultatene skal kunne kvalitetssikres og etterprøves.

Forskere skal som hovedregel ha rett til å offentliggjøre fullstendige beskrivelser, datasett og andre resultater av forskningsprosjektet. Offentliggjøring er viktig både for å hindre at forskningsresultatene framstilles misvisende eller tendensiøst og for å gi andre mulighet til å etterprøve resultatene. Offentlige og private aktører kan ha et legitimt ønske om å beskytte seg og sine interesser. Både konkurrans hensyn og nasjonale sikkerhetshensyn kan tilsi at offentliggjøringen utsettes eller, i spesielle tilfeller, at resultatene ikke blir offentliggjort. I slike tilfeller bør de forskningsetiske vurderingene redegjøres for eksplisitt. Med unntak av slike hensyn, samt hensyn til personvern, skal både oppdragsgiver og forsker tilstrebe at offentligheten får tilgang til resultatene som fort som mulig. Eventuelle begrensninger i retten til offentliggjøring bør avklares og kontraktfestes ved oppstarten av prosjektet.

44. Publiseringsetikk

Forlag og andre forskningsaktører som er involvert i vitenskapelig publisering, må bidra til å fremme forskningsetiske normer.

Nye former for organisering og finansiering kan bidra til å sette forskningsetikken under press, også i forbindelse med vitenskapelig publisering. Derfor er det viktig at forskningsinstitusjoner og relevante myndigheter sikrer at finansieringsmodeller og belønningssystemer for vitenskapelig publisering ikke bidrar til å svekke forskningsetiske normer.

Forlag og tidsskrifter bør ha egne retningslinjer for vurdering av forskningsetikk før publisering. Artikler og bøker som viser seg å være basert på fabrikkering, falsifisering og plagiering, må trekkes tilbake.²⁷

²⁷ For mer om publiseringsetikk, se [Committee on Publication Ethics \(COPE\)](#).

E) FORSKNINGSFORMIDLING

45. Formidling som samfunnsansvar

Et velfungerende, kunnskapsbasert og demokratisk samfunn er avhengig av forskning som kilde til pålitelig kunnskap. Derfor er forskningsformidling en viktig del av forskeres samfunnsansvar.

Forskningsformidling innebærer at forskere formidler vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger fra et spesialisert forskningsfelt, til mennesker utenfor feltet.²⁸ Formidlingen skjer i dialog mellom forskning og samfunn og er knyttet til ytringsfrihet og ansvaret for å legge til rette for «en åpen og opplyst offentlig samtale».²⁹ Forskere skal bidra til å spre vitenskapelige resultater og pålitelig kunnskap til resten av samfunnet. De skal dessuten holde mektige aktører ansvarlige ved å kritisere og imøtegå misbruk av forskning i form av pseudovitenskap, politisert forskning, og propaganda.

Forskningsformidling kan ha ulike formål, ta forskjellige former og være rettet mot ulike grupper og institusjoner. Forskere kan formidle egen eller andres forskning, spesialisert kunnskap og etablerte innsikter, og aktiviteten kan være allmennrettet, forskerrettet eller brukerrettet. I alle tilfeller skal forskningsformidlingen skje i henhold til anerkjente forskningsetiske normer.

Forskningsformidling i nasjonale fora er viktig for å vedlikeholde og videreutvikle norsk og samisk fagspråk, slik at folk kan gjøre seg opp en egen mening om komplekse saksforhold. Forskningsformidling i internasjonale fora er viktig for at forskning i Norge blir tilbakeført til relevante aktører i andre land, det være seg folk som er berørt av forskningen (allmennrettet), forskere på andre fagområder (forskerrettet) eller relevante organisasjoner (brukerrettet).

46. Formidling og institusjonenes ansvar

Forskningsinstitusjonene skal legge til rette for forskningsformidling og andre former for dialog og samspill.

Alle institusjoner som driver med forskning har ansvar for å formidle forskningen i henhold

²⁸ Ragnvald Kalleberg mfl. (1999). *En ny formidlingspolitikk*. UiO.

²⁹ Grunnloven § 100.

til anerkjente forskningsetiske prinsipper.

Forskningsformidling er et samfunnsansvar som påligger institusjonene. Derfor bør de utvikle en god kultur for forskningsformidling og aktivt identifisere og motvirke formidlingshindre og skjeve insentiv- og belønningssystemer som kan bidra til å svekke forskningsformidlingen. Institusjonene bør fremme forskningsformidling på ulike arenaer og i ulike former, det være seg digitale plattformer, mediebidrag, åpne møter, populærvitenskapelig sakprosa, lærebøker, utvalgsarbeid og deltakelse i offentlig debatt.

Forskningsformidling kan innebære samarbeid med andre institusjoner, som massemedier, museer, forlag, skoler, kulturinstitusjoner og frivillige foreninger og offentlige myndigheter. Formidling kan også skje i samarbeid med andre profesjonsutøvere, som journalister, kommunikasjonsrådgivere og designere. Alle som deltar i forskningsformidling, må følge forskningsetiske normer.

47. Formidling og etterrettelighet

Kravet om etterrettelighet er det samme ved forskningsformidling som ved vitenskapelig publisering.

Når forskere formidler spesialisert kunnskap, er det ikke gitt at mottakeren har mulighet til å etterprøve argumentene som framsettes. Derfor stilles det samme krav til etterrettelighet i forskningsformidling som ved vitenskapelig publisering. Kravet til kildehenvisning er ikke det samme, men referanser til kilder kan hjelpe leseren med å finne fram i spesialisert faglitteratur enten for å fordype seg i saken eller etterprøve de framsatte argumentene.

Forskere kan dele hypoteser, teorier og foreløpige funn med offentligheten underveis i et prosjekt, men skal ikke presentere foreløpige resultater som om de var endelige. Forskere bør klart og tydelig kommunisere både vitenskapelig usikkerhet og faglige begrensninger. Forskere bør klargjøre begrensninger i eget fagperspektiv og egen kompetanse på det aktuelle saksfeltet. Dette kan gjøre det lettere for lesere og publikum å vurdere om andre eller supplerende faglige perspektiver kunne føre til andre konklusjoner.

48. Formidling og saklighet

Kravet om saklighet er det samme ved forskningsformidling som ved vitenskapelig publisering.

I all forskningsformidling er det viktig å fastholde grunnleggende saklighetsnormer og krav til vitenskapelig diskusjonskultur. Forskere må formulere seg med klarhet, slik at både forskere fra ulike fagområder og andre deltakere i ordskiftet kan ta stilling til argumenter og påstander. Saklighet innebærer å holde seg til saken og å unngå tendensiøse framstillinger. Gjengivelser av andres bidrag må ikke være fordreide, og meningsmotstandere må ikke tillegges feilaktige synspunkter.³⁰ Saklighetsnormer er forenelig med bruk av retoriske virkemidler, humor og spissformuleringer. Det er innholdet som er avgjørende, ikke stilen.

49. Deltakelse i tverrfaglig dialog

Forskere bør formidle kunnskap på tvers av spesialiserte fagområder og i dialog med en bredere allmennhet.

Forskere bør formidle på tvers av fag og delta i tverrfaglig dialog. Mange av de store utfordringene samfunnet står overfor, krever tverrfaglig samarbeid og utvidet samspill med aktører fra forskjellige sektorer i samfunnet. Det er stort behov for å formidle kunnskap både på tvers av ulike fagområder og til et bredere publikum. Tverrfaglig formidling tjener følgelig flere formål: Utviklingen av en felles faglig forståelse av fenomenet og formidling av relevante begreper og perspektiver som kan bidra til å opplyse saken. Tverrfaglig formidling kan også gi viktige impulser til forskerne og kan fungere som en form for utvidet fagoffentlighet.

Forskere fra ulike fagområder skal behandle hverandre saklig og med respekt. Til tross for ulike fagtradisjoner og ståsteder, bør tverrfaglig dialog ivareta grunnleggende normer for vitenskapelig diskusjon. Vitenskapelig argumentasjon og kritikk er viktig både for å finne felles løsninger og for å håndtere uenighet og mangfold. Alle forskere har et felles ansvar for å formidle grunnleggende forskningsetiske normer, også i praksis.

50. Deltakelse i samfunnsdebatten

Forskere skal bringe vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger inn i samfunnsdebatten.

Forskere kan og bør bidra i samfunnsdebatten ved å formidle kunnskap på områder som er oppe til debatt, ved å ta begrunnet stilling til kontroversielle temaer og ved å sette nye temaer

³⁰ Arne Næss (1961). *En del elementære logiske emner*. Kap. vii.

på den offentlige dagsorden. Forskere har ansvar for å ytre seg saklig og presist, slik at mulighetene for at funn og resultater tolkes tendensiøst eller misbrukes i politiske, kulturelle, sosiale og økonomiske sammenhenger, begrenses. Forskere bør engasjere seg i diskusjoner om rimelig tolkning av forskningsresultater. Forskere bør også påpeke og korrigere misvisende framstilling og misbruk av forskning i samfunnsdebatten.

Forskeres deltakelse i samfunnsdebatten stiller strenge krav til saklighet, argumentasjon og klarhet. Det kan være uklare overganger mellom deltakelse som henholdsvis forsker og samfunnsborger. En forsker som deltar i samfunnsdebatten som forsker, er forpliktet til å formidle vitenskapelige resultater, arbeidsmåter og holdninger. Personlige meninger eller politiserte standpunkt bør ikke fremstilles som forskning. Forskere bør oppgi sitt fagfelt, ikke bare sin grad eller posisjon, når de opptrer som forsker. Forskere som deltar i samfunnsdebatten som samfunnsborger, bør ikke bruke tittel eller henwise til særskilt vitenskapelig kompetanse, med mindre det er relevant for at andre skal kunne vurdere forskerens interesser eller faglige bakgrunn.